

A.A. Teplytskaya. Model and simulation in the professional education of future teachers. The article provides a general analysis of pedagogical simulation as a method of pedagogical research, and identifies some approaches to classification, the basic position of application of pedagogical modelling in theory and practice of teachers' vocational education. It is proved that any simulation involves the use of abstraction and idealization (this applies particularly to the pedagogical modeling of complex systems what behavior depends on a large number of interrelated factors of different nature). In the pedagogical analysis it is commonly demanded structural-functional model, in constructing which the object is viewed as an integral system, including parts, components, elements, subsystems. The construction of this model allows to obtain new information about the behavior of the object, to identify relationships and patterns that cannot be detected with other methods of analysis.

Key words. Model, pedagogical modeling, design, professiogram of the teacher, the structural-functional model.

Отримано: 19.10.2015 р.

УДК 159.95

Б.М. Ткач

НЕЙРОПСИХОЛОГІЯ РЕЛІГІЙНОГО ТА ІДЕОЛОГІЧНОГО ФАНАТИЗМУ

Б.М. Ткач. Нейропсихологія релігійного та ідеологічного фанатизму. Розглянуто релігійний та ідеологічний фанатизм із позиції нейропсихологічного підходу. Охарактеризовано нейропсихологічні особливості діяльності мозку релігійних/ідеологічних адептів. Розкрито, завдяки яким функціональним обмеженням когнітивних процесів людини релігія/ідеологія інтегрується в структуру особистості. Виявлено, що найбільш вірогідною причиною переходу від поклоніння до фанатизму є порушення когнітивного здоров'я. Запропоновано нейропсихологічний ресурс захисту від релігійного/ідеологічного насилля: розвиток когнітивних здібностей, культури мислення, вміння долати страх вирізнятися з натовпу й ознайомлення з принципами критичного раціоналізму, надавання інформації про різні світоглядні концепції та свободи вибору. Визначено подальший пошук дослідження в створенні нових правил і норм для суспільства, які б ґрунтувалися на вродженій моралі та враховували нейропсихологічні особливості людини.

Ключові слова: релігія, фанатизм, нейропсихологія, особистість, лобні ділянки мозку, функціональні обмеження когнітивних процесів.

Б.Н. Ткач. Нейропсихология религиозного и идеологического фанатизма. Рассмотрены религиозный и идеологический фанатизм с позиции нейропсихологического подхода. Охарактеризованы нейропсихологические особенности деятельности мозга религиозных/идеологических адептов. Раскрыто, благодаря каким функциональным ограничениям когнитивных процессов человека религия/идеология интегрируется в структуру личности. Выявлено, что наиболее вероятной причиной перехода от поклонения к фанатизму является нарушение когнитивного здоровья. Предложен нейро-

психологический ресурс защиты от религиозного/идеологического насилия: развитие когнитивных способностей, культуры мышления, умения преодолевать страх отличаться от толпы и ознакомление с принципами критического рационализма, доступ к разным мировоззренческим концепциям и свободам выбора. Определён дальнейший поиск исследования в создании новых правил и норм для общества, которые бы основывались на врожденной морали и учитывали нейропсихологические особенности человека.

Ключевые слова: *религия, фанатизм, нейропсихология, личность, лобные доли мозга, функциональные ограничения когнитивных процессов.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві домінує постмодерністська концепція сприйняття світу, яка, спираючись на агностицизм, прагматизм, еkleктизм та анархо-демократизм, і визначає вектор розвитку суспільного життя. Проте великою загрозою для буття людства досі залишається одна з форм девіантної поведінки – фанатизм. Зокрема, найбільш деструктивні за соціально-психологічною значущістю наслідків такі його форми, як релігійний та ідеологічний. Фанатизм як соціально-психологічний феномен характеризується відсутністю критичного сприйняття чужих поглядів та переконань і зазвичай поєднується з нетерпимістю. В особистісній позиції фанатиків присутнє беззастережне дотримання релігійних, філософських, політичних, етнічних і т.д. переконань. Особливо вразливими до фанатизму є діти через некритичне сприйняття інформації від старших людей. Незважаючи на активний пошук спеціалістами в різних галузях науки причин та чинників формування фанатизму, до сьогодні серйозного поступу не спостерігається. Тому важливим є виявити нейропсихологічні механізми формування фанатизму, а також визначити підходи пошуку нейропсихологічних механізмів резистентності до цього деструктивного соціально-психологічного феномену. А тому необхідно розглянути нейропсихологічні особливості людей, які перебувають під впливом релігійного світогляду, та нейропсихологічні механізми формування фанатизму. Автор переконаний, що нейропсихологічна складова вивчення дасть більше розуміння суті формування фанатизму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз фахової літератури показав наявність великої кількості праць, присвячених релігії/ідеології та фанатизму з позиції психоаналізу та філософії, в яких описуються етапи формування фанатизму. Зазначається, що за змістом він різний, а за формою – ідентичний і виступає деструктивним соціально-психологічним явищем [4; 5]. Проте в працях не дається відповіді на питання, чому, перебуваючи під однаковим впливом релігії/ідеології, одні індивіди стають девіантними (фанатиками), а інші – залишаються прихильниками, толерантними до інших.

Значна кількість праць із теологічним ухилом зазначає, що релігія має позитивне значення для суспільства, адже дозволяє жорстко контролювати людську свідомість, волю, почуття і, зокрема, вроджену схильність

людини до деструкції та насилля, які людина застосовує задля підвищення свого соціального становища в соціумі.

У психіатричній літературі описано деструктивні зміни особистості під впливом релігійної/ідеологічної общини, а також індивідуально-психологічні особливості та рівень інтелекту людей, які найбільш вразливі до впливу.

Цікавим є нейропсихологічне дослідження 2009 р. "Когнітивні та мозкові основи релігійного вірування" групи науковців (Дімітріос Капогіанніс (Dimitrios Kapogiannis), Арон К. Барбі (Aron K. Barbey), Майкл Су (Michael Su), Джованна Замбоні (Giovanna Zamboni), Френк Крюгер (Frank Krueger) та Джордан Графман (Jordan Grafman)), у якому за допомогою магнітно-резонансної томографії та різних тверджень релігійного характеру у 40 досліджуваних представників різних релігій проводився пошук спеціалізованої ділянки мозку. У результаті дослідження було зроблено висновок, що релігійне вірування інтегроване в систему соціальної взаємодії і немає особливої ділянки мозку, яка б відповідала за релігійні переконання [12].

Зустрічаються фундаментальні праці сучасних нейропсихологів-мислителів (М. Альпер (M. Alper), М. Бореґард (M. Beauregard), Е. Голдберг (E. Goldberg), Д. О'Ліпі (D. O'Leary), М.А. Персінґер (M.A. Persinger), А. Томпсон (A. Tompson)), які розглядають релігію як побічний ефект еволюції та як складну систему, що паразитує на вроджених патернах поведінки та особливостях когнітивної сфери людини, а також зазначають, що наявний релігійний/ідеологічний терор не сприяє гармонійному розвитку та самоактуалізації особистості [2; 4; 10; 17].

Незважаючи на останнє десятиліття активного вивчення нейропсихологією мозкової діяльності людини в різних сферах, недостатнім є вивчення нейропсихологічних особливостей когнітивних та мисленнєвих процесів у релігійних/ідеологічних адептів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У працях, присвячених фанатизму для пояснення причин його виникнення, не приділено належної уваги нейропсихологічним механізмам, а також не розкрито способи, як можна нівелювати негативний вплив і повернути людей з деструктивного способу життя до конструктивного. Невирішеною є проблема розуміння феномену переходу релігійних/ідеологічних переконань у фанатизм – девіантну поведінку.

Метою цієї статті є намагання, застосувавши нейропсихологічний підхід, виявити нейропсихологічні механізми, які в сучасних реаліях призводять до фанатизму, а також виявити нейропсихологічні ресурси для формування резистентності до фанатизму.

Завданнями статті є розглянути форми фанатизму в сучасних реаліях; проаналізувати, через які нейропсихологічні механізми релігія/ідеологія захоплює особистість; дати конструктивне пояснення, чому і як відбу-

вається перехід від релігійних/ідеологічних переконань до фанатизму; виявити, які саме нейропсихологічні ресурси можуть бути застосовані для профілактики фанатизму; з'ясувати, яка природа людської моралі; визначити подальші перспективи дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наука спирається на критичний раціоналізм, а це визначає толерантне ставлення до релігійних та ідеологічних міфів і догм: відсутність доказів не є доказом відсутності чогось. Тому в статті, щоб не ображати релігійні, ідеологічні, філософські, політичні, етнічні почуття як власні, так і інших людей, релігія/ідеологія розглядатиметься "як така", а не "як конкретна". Для цього буде застосовано формальні правила традиційної логіки, що дозволяє оперувати поняттями та взаємозв'язками відірвано від змістовних правил. На перший погляд це може виглядати як присутність неповноцінного мислення, проте всі різновиди фанатизму незалежно від свого змісту мають однакову природу. Тому таке абстрагування від змісту конкретних деструктивних релігій/ідеологій аж ніяк не вплине на розгляд нейропсихологічних механізмів фанатизму. Також при розгляді не береться до уваги трансцендентний (містичний) досвід, який людина може здобути в межах релігійної практики. У статті буде йтись не про еволюційну біологію, а про нейропсихологічні основи виникнення релігійних вірувань та трансформацію їх у фанатизм.

Уперше в літературу термін "фанатизм" ввів французький католицький єпископ, богослов, педагог і проповідник при дворі Людовика XIV, Жак Бенінь Боссюе (1627-1704). Як прихильник абсолютної монархії, він вважав фанатиками протестантів, оскільки вони були переконані, що їхня віра залежить від Бога, а не від встановлених церковних канонів та правил. Цікавим є те, що Ж.Б. Боссюе не вважав фанатиками людей, які в ніч на 24 серпня 1572 р. (день святого апостола Варфоломія) жорстоко повбивали своїх співгромадян лише через те, що вони не відвідували меси разом з ними.

"Фанатизм" (лат. Fanaticus, фр. Fanatisme) перекладається як "несамовитий, одержимий" у значенні сліпого, беззастережного дотримання певних релігійних, філософських, національних чи політичних переконань. Також йому притаманна нетерпимість до інших та відсутність критичного сприйняття будь-чого світоглядно іншого.

У сучасному світі фанатизм найчастіше виникає в таких сферах, як релігія, політика, спорт та музика.

Фанатизм є девіантним, на відміну від поклоніння, хоча в обох випадках є всепоглинальний інтерес, захоплення та жертвовність до певної справи, ідеї чи особистості. Фанатик порушує ціннісно-нормативні стандарти та норми суспільства, тоді як шанувальник їх дотримується.

Варто диференціювати чудернацьку поведінку не психіатричного характеру від фанатизму. Таких осіб у народі називають диваками, адже

їхні зазвичай нешкідливі й безпечні для суспільства захоплення, спосіб життя та світорозуміння дуже відрізняються від буття пересічних людей. Тоді як для фанатика об'єкт поклоніння вважається нормальним, а для оточення їхня поведінка виглядає ненормальною через надмірну одержимість.

Загальними ознаками фанатизму в людини є поява стереотипу підпорядкування власних інтересів і прагнень інтересам референтної групи (конфесії, партії, команди, музичного гурту), надання активної підтримки адептам та кумиру, нездатність критично оцінювати дії та висловлювання кумира/ідола й нездатність усвідомити відхилення у власній поведінці. Руйнація сімей і дружніх взаємин, кардинальна зміна способу життя є деструктивними чинниками для суспільства загалом [15]. Коли людина не може вирішити проблему в науковому світогляді, вона звертається до філософського, а згодом до релігійного та міфологічного світоглядів.

Розглянемо, що саме призводить до деструктивних змін в особистості. Адже практично будь-яка особистість в умовах релігійного/ідеологічного терору (масовий груповий тиск, інформаційний вплив, маніпулювання базовими людськими потребами) здатна до формування девіантної поведінки – фанатизму.

Р. Дж. Ліфтон (R.J. Lifton) виокремив вісім складових у релігійній групі, які призводять до деструктивних змін особистості: 1) контроль оточення – чітке структурування оточення, в якому контролюється спілкування та доступ до інформації; 2) містичне маніпулювання – природні чи штучно створені явища подаються як надзвичайні події; 3) вимога чистоти – чіткий поділ на "своїх" і "чужих", на "добре" й "погане"; 4) культ сповіді – стирання межі між особистим простором і групою, формування почуття сорому, провини, неповноцінності; 5) "святість науки" – проголошення власних догм абсолютним знанням; 6) власний діалект – створення спеціального власного категоріального апарату для внутрішньо групового спілкування та для унеможливлення самостійного критичного мислення; 7) надцінність доктрини – змістовий вміст доктрини більш істинний і реалістичний, ніж індивідуальний досвід особистості; 8) розподіл існування – члени своєї групи мають право на існування, а інші – ні [15].

Через те, що дизайн релігії побудовано на тривожному ефекті та елементах деструктивізму, особистість у культурі переживає не власний досвід, а груповий, відповідальність переноситься з себе на групу [2; 7; 17].

Перш ніж перейти до нейропсихологічних механізмів, варто представити, які саме психологічні зміни відбуваються в особистості під впливом деструктивної релігії/ідеології. На нашу думку, В.Д. Менділевич дуже вдало згрупував їх у вісім блоків психологічних феноменів: 1) зміни свідомості та самосвідомості – порушення самосвідомості та ідентичності особистості; 2) афективні феномени-розлади – психопатологічні емоційні ста-

ни/переживання в межах посттравматичного стресового розладу: депресія, панічні атаки, нав'язливі спогади, нав'язливі сновидіння і т.д.; 3) інверсії рухово-вольової сфери – зниження вольової активності (апатія), здатності контролювати свою діяльність, втрата спонтанності та природності в поведінці; 4) патологічна залежність – формування психологічної залежності від групи, втрата здатності бути відповідальним за що-небудь і автономності в прийнятті рішень; 5) регресія особистості – зупинка інтелектуального, когнітивного, емоційного, морального розвитку, що супроводжується розвитком психічного інфантилізму; 6) перцептивні феномени – ілюзії, галюцинації, порушення схеми тіла, розлади сприйняття часу; 7) мисленнєві аномалії – поява "афективної" логіки, втрата критичності, схильність до утворення надцінних та маячних ідей; 8) комунікативні девіації – замкнутість, відчуженість, аутизація, складність із встановленням довірливих стосунків, втрата емпатії та навичок соціального спілкування [15, 146-147].

Отже, з позиції сучасних нейронаук читання, письмо, музику можна розглядати як побічні феномени еволюції, адже вони належать не до генетичного, а до епігенетичного рівня передачі інформації. Нам добре відомо, що такі складні форми мозкової діяльності набуваються людиною в процесі розвитку та в певному культурному контексті. Адже не існує центру (модуля) письма, читання, музики в мозку [13; 14; 18]. Це ж стосується й релігійного світогляду. Це побічний продукт щоденних соціальних штампів, штучна здатність уявляти надумані соціальні світи, людська концепція світобачення з певними модифікаціями [4].

Адже віра існує в підсвідомості в усіх. Вона як різновид позитивного очікування, як бажана модель майбутнього, як незавершений гештальт.

Основою цього феномену є вроджені та набуті обмеження когнітивних здібностей, зокрема схильність до телеологічних помилок, базові людські потреби, вроджені штампи сприйняття (цілісність та структурованість), дуалізм мислення, уява, теорія розуму іншого, некритичність мислення, абстрактне мислення.

Схильність до телеологічних помилок – казуальне мислення. Людський розум був адаптований природнім відбором до цілеспрямованої поведінки, і всі процеси, явища, предмети в світі мають доцільність. Світ кимось створений і для чогось – креаціонізм. Ми настільки занурюємося в цей розумовий процес, що він визначає наше сприйняття реальності або здебільшого перешкоджає неупередженому сприйняттю [3].

У нас у мозку є штампи з нашого філогенетичного минулого. Базові людські потреби залишаються тими самими, а форма їх задоволення змінюється. Наприклад, потреба у вуглеводах раніше задовольнялася фруктами, а зараз може задовольнятися цукерками; механізм прив'язаності – потреба в сімейній/груповій приналежності – може задовольнятися сек-

тою (сімейні звертання: отці, матері, брати, сестри); нездоланні труднощі – і людина звертається до небесного покровителя і т.д. [8; 16].

Вроджені штампи сприйняття. Для сприйняття характерна єдність цілого й частин, аналізу й синтезу. Це все характеризує його як цілісність і структурність, які Осгуд згрупував у фактор близькості, фактор продовження та фактор замкнутості. Те саме відбувається з доктринами про світ і місце людини в ньому. Ми самі добудовуємо цілісну картину світу при відсутності елементів. На цьому ґрунтується каузальна атрибуція, інтуїтивне мислення, проєктивні методики (незавершені фігури, фрази) [13; 14].

Діти швидко стають дуалістами, легко відрізняють живе від неживого, легко відділяють розум від тіла. Наприклад, дитина в п'ятимісячному віці здивується, коли перед нею буде скакати щось неживе (коробка), і не здивується, коли буде скакати якась жива істота. У трирічному віці присутня думка, що розум і тіло – це окремі субстанції, які існують незалежно одна від одної. У віці чотирьох років через наявність галюцинацій (вікова особливість легкої проєкції уявних образів у простір) присутні вигадані друзі, покровителі, вороги і т.д. Усе це є основою для міфодизайну. Зрозуміло, чому виникає посттравматичний стан у дітей після ознайомлення з концепцією пекла. Адже для дитини пекельні муки мають не метафоричний характер, як для дорослого, а це реальні образи, що виникають в уяві [3; 8].

У цьому ж віці людина оволодіває здатністю створювати теорію розуму іншого, здатна співпереживати й сприймати досвід/переконання іншого як власний.

Дитяча довірливість – некритичність мислення. Дитина автоматично запрограмована на контекстно незалежну стратегію прийняття рішення і нагромадження знання від авторитетних старших людей. Через ці вікові особливості діти надзвичайно вразливі до релігійного/ідеологічного насилля, коли штучно обмежується доступ до різних світоглядних концепцій.

Абстрактне мислення дозволяє перенестися в часі, просторі й змодельовати будь-які події та явища, скласти теорію розуму як реального, так і уявного співрозмовника. Ми можемо уявити спілкування з особою, яка далеко від нас, з особою, якої вже немає, або з особою, якої ми ще не зустрічали в житті [4; 8].

Мотивоване мислення і прискіплива система підтвердження, яка сприймає лише те, що збігається з нашими поглядами. Тобто люди сприймають лише те, що їм подобається [7].

Щоб викликати довіру до догм, застосовується складносфальсифікована інформація, факти, які пересічна людина не може спростувати чи підтвердити. Зокрема, антифізичні (одночасно і окрема особистість, і присутній скрізь), антибіологічні (непорочне зачаття), антипсихологічні (наші думки відомі, але треба молитися, щоб їх було почуто) та маніпулювання

(первородний гріх). Спочатку виникає сумнів, але домінування конформізму в групі робить свою справу [17].

Релігійні ритуали пов'язані із загрозою і викликають тривожність. Введена в такий стан людина втрачає критичність мислення. Тоді їй дається необхідна інформаційна структура про "очищення" та "порятунк", а доктриналізація викликає почуття спокою, прихистку й упевненості, завдяки чому в людини з'являється очікувана для маніпулятора поведінка [4]. Під страхом "небесної кари" людина здатна виконати навіть те, що вважає аморальним.

Експлуатується почуття романтичної любові, взаємності, альтруїзму, емпатії.

Раніше релігія здавалась чимось цілим, на перший погляд, що викликає релігійну сентиментальність чи одержимість. Дослідження Д. Капогіанніса та співавторів спростувало цю думку. Досліджуваним представникам різних релігій під час магнітно-резонансного сканування мозку зачитували твердження, які стосувалися передбачуваної участі Бога в світі, передбачуваних емоцій Бога щодо дій індивіда та доктринального рівня спілкування з Богом. За цим посиланням можна ознайомитися з візуалізацією тих ділянок, які активізувалися: www.pnas.org/content/106/12/4876.full. Було виявлено три ділянки релігійного вірування, і всі вони знаходяться в межах нейронних мереж, причетних до обробки теорії розуму іншого, абстрактного мислення, семантики й символів [12]. Тобто всі ті нейронні мережі, що обробляють інформацію соціальної взаємодії.

Власне спостереження, опитування та застосування замаскованих під гру нейропсихологічних проб та проєктивних методик до осіб, що займають проміжне місце між відданими шанувальниками і особами з легкими проявами фанатизму до певних релігій та захоплень, показали, що цим особам притаманні: екстернальний локус-контроль, невміння самостійно вирішувати життєві проблеми, невміння дотримуватися поставленої мети, підвищена навіюваність, наслідування і водночас яскраво виражена "реакція уникнення" при представленні відмінної для них світоглядної системи, знижене прагнення пізнавати світ і себе, інколи навіть байдужість, характерна інертність, при подоланні якої виникала інерційність у діяльності та узалежнення від неї (фінансові піраміди, мережевий маркетинг, товариства). У значної частини цих людей в анамнезі зустрічалися черепно-мозкові та пологові травми.

Усе це дуже нагадує мінімальні прояви дисфункції префронтальної кори, а саме дорсолатеральної ділянки. Можна зробити припущення, що порушення когнітивного здоров'я є причиною переходу до екстремальної форми вірування – фанатизму.

На думку провідних науковців сучасності Р.Д. Александера (R.D. Alexander), М. Боперарда (M. Beauregard), Р.Б. Кеттелла (R.B. Cattell), Д.К.

Деннетта (D.C. Dennett), М. Грутера (M. Gruter), Д. О'Лірі (D. O'Leary), М.А. Персінгера (M.A. Persinger), Л. Тайгера (L. Tiger) та інших, причиною девіантного впливу релігії на суспільство є спотворена мораль релігійного світогляду. Це сталося через динамічний поступ людства, коли міфологічний та релігійний світогляди на фоні наукового почали виглядати як адепти релігійних забобонів, спотвореної картини світу, недоосвітченості, примітивності, нетерпимості до інших, віри заради віри [1; 4-6; 9; 11; 17; 19].

Проте в сучасних реаліях людство користується правовими нормами, мораллю та світоглядними цінностями, які є еkleктикою всіх історичних типів світогляду. Вікова нейропсихологія наочно демонструє, що людина вже в одnorічному віці проявляє вроджені моральні якості. Набір моральних категорій розглядається як ускладнена версія соціальних інстинктів, за які відповідають відібрані еволюційним процесом альтруїстичні гени. Співчуття, взаємна симпатія, совість і здатність формувати теорію розуму іншого є фундаментом моральності [5; 14; 16]. Доброта, милосердя, великодушність, волонтерство – це частина людської природи.

Тому як ніколи актуальними є ідеї та пропозиції впровадити нові системи моральних і етичних правил для сучасного суспільства, які б враховували переваги й недоліки нашої біологічної сутності. Як переконані провідні науковці, це б дозволило розв'язати багато проблем сучасності, зокрема й щодо девіантної поведінки.

Висновки та перспективи дослідження. Аналіз показав, що релігія/ідеологія зачіпає різні аспекти нашої свідомості й проникає в усі сфери буття.

Найбільш вірогідною причиною переходу від поклоніння до фанатизму є порушення когнітивного здоров'я.

Очевидним нейропсихологічним ресурсом захисту від релігійного/ідеологічного насилля є розвиток когнітивних здібностей, культури мислення, вміння долати страх вирізнитися із натовпу та ознайомлення з принципами критичного раціоналізму, а також надання дітям інформації про різні світоглядні концепції та свободи вибору.

Метою клініко-психологічної корекції при фанатизмі має бути мотивоване мислення і прискіплива система підтвердження, які, по суті, є проявом страху новизни.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються в створенні нових правил і норм у суспільстві, які б ґрунтувалися на вродженій моралі та враховували нейропсихологічні особливості людини.

Список використаних джерел

1. Alexander, R.D. The Biology of Moral Systems. – New York : Oxford University Press, 1987. – 301 p.

2. Alper, M. The "God" Part of the Brain: A Scientific Interpretation of Human Spirituality and God. – San Francisco : HarperOne, 2006. – 273 p.
3. Andrewes, D.G. Neuropsychology. From theory to practice. – Philadelphia : Psychology Press, 2015. – 716 p.
4. Beauregard, M., O'Leary, D. The Spiritual Brain. A Neuroscientist's Case for the Existence of the Soul. – San Francisco : HarperOne, 2007. – 368 p.
5. Bourke, A.F.G. Principles of social evolution. – New York : Oxford University Press, 2009. – 280 p.
6. Cattell, R.B. Beyondism: Religion from Science. – New York : Praeger, 1987. – 320 p.
7. Cialdini, R.B. Influence: The Psychology of Persuasion, Revised Edition Revised Edition. – New York : HarperBusiness, 2006. – 320 p.
8. Clinical neuropsychology. Behavioral and brain science. // John L. Bradshaw & Jason B. Mattingley. – San Diego : Academic Press, 1995. – 458 p.
9. Dennett, D.C. Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life. – New York : Simon & Schuster, 1995. – 586 p.
10. Goldberg, E. The Executive Brain: Frontal Lobes and the Civilized Mind Paperback. – New York : Oxford University Press, 2002. – 251 p.
11. Gruter, M. Law and the Mind: Biological Origins of Human Behavior. – London : Sage Publications Inc., 1991. – 184 p.
12. Kapogiannis, D., Barbey, A.K., Su, M., Zamboni, G., Krueger, F., Grafman, J. Cognitive and neural foundations of religious belief // PNAS. – March 24, 2009. – Vol. 106. – №12. – P. 4876-4881.
13. Luria, A.R. The Working Brain: An Introduction To Neuropsychology. New York : Basic Books, 1976. – 352 p.
14. Martin, G.N. Human neuropsychology. – [2nd ed.]. – Harlow : Pearson Education, 2006. – 555 p.
15. Mendelevich, V.D. Drug addiction and comorbid conduct disorder (psychological and psychiatric aspects). – M. : MEDpress-Inform, 2003. – 328 p.
16. Palmer, J.A., Palmer, L.K. Evolutionary Psychology : The Ultimate Origins of Human Behavior. – New York : Pearson, 2001. – 304 p.
17. Persinger, M.A. Neuropsychological bases of God beliefs. – New York : Praeger, 1987. – 164 p.
18. Tallis, F. Cognition and cognitive neuropsychology. – Chichester : Wiley, 1995. – 250 p.
19. Tiger, L. Optimism: the biology of hope. – New York : Simon and Schuster, 1979. – 318 p.

Spisok vykorystanykh dzherel

1. Alexander, R.D. The Biology of Moral Systems. – New York : Oxford University Press, 1987. – 301 p.

2. Alper, M. The "God" Part of the Brain: A Scientific Interpretation of Human Spirituality and God. – San Francisco : HarperOne, 2006. – 273 p.
3. Andrewes, D.G. Neuropsychology. From theory to practice. – Philadelphia : Psychology Press, 2015. – 716 p.
4. Beauregard, M., O'Leary, D. The Spiritual Brain. A Neuroscientist's Case for the Existence of the Soul. – San Francisco : HarperOne, 2007. – 368 p.
5. Bourke, A.F.G. Principles of social evolution. – New York : Oxford University Press, 2009. – 280 p.
6. Cattell, R.B. Beyondism: Religion from Science. – New York : Praeger, 1987. – 320 p.
7. Cialdini, R.B. Influence: The Psychology of Persuasion, Revised Edition Revised Edition. – New York : HarperBusiness, 2006. – 320 p.
8. Clinical neuropsychology. Behavioral and brain science. // John L. Bradshaw & Jason B. Mattingley. – San Diego : Academic Press, 1995. – 458 p.
9. Dennett, D.C. Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life. – New York : Simon & Schuster, 1995. – 586 p.
10. Goldberg, E. The Executive Brain: Frontal Lobes and the Civilized Mind Paperback. – New York : Oxford University Press, 2002. – 251 p.
11. Gruter, M. Law and the Mind: Biological Origins of Human Behavior. – London : Sage Publications Inc., 1991. – 184 p.
12. Kapogiannis, D., Barbey, A.K., Su, M., Zamboni, G., Krueger, F., Grafman, J. Cognitive and neural foundations of religious belief // PNAS. – March 24, 2009. – Vol. 106. – №12. – P. 4876-4881.
13. Luria, A.R. The Working Brain: An Introduction To Neuropsychology. New York : Basic Books, 1976. – 352 p.
14. Martin, G.N. Human neuropsychology. – [2nd ed.]. – Harlow : Pearson Education, 2006. – 555 p.
15. Mendeleovich, V.D. Drug addiction and comorbid conduct disorder (psychological and psychiatric aspects). – M. : MEDpress-Inform, 2003. – 328 p.
16. Palmer, J.A., Palmer, L.K. Evolutionary Psychology : The Ultimate Origins of Human Behavior. – New York : Pearson, 2001. – 304 p.
17. Persinger, M.A. Neuropsychological bases of God beliefs. – New York : Praeger, 1987. – 164 p.
18. Tallis, F. Cognition and cognitive neuropsychology. – Chichester : Wiley, 1995. – 250 p.
19. Tiger, L. Optimism: the biology of hope. – New York : Simon and Schuster, 1979. – 318 p.

B.M. Tkach. Neuropsychology of religious and ideological fanaticism.
Religious and ideological fanaticism is considered in this article as a neuropsychological phenomenon. Features of brain activity of religious or

ideological adepts are characterized. Functional limits of cognitive process which help religion and ideology integrate into the structure of personality are discovered here. They include the tendency of teleological mistakes, basic human necessities, congenital clichés of perception, mind dualism, theory of another's mind, abstractive thinking. The article presents what destructive changes religion or ideology inflicts. The most likely reason of changing of a favor into a fanaticism is a cognitive health distortion. The article also proposes the neuropsychological resource to protect ourselves from religious and ideological violence: cultivation of cognitive features and mental culture, ability to overcome the fear of otherness and familiarization with the principles of critical rationalism, asses to the information about the different philosophical concepts, giving the freedom of choice. Further direction of researches and creating the new rules of social behavior which should be based on the congenital morality and neuropsychological species of each person is defined.

Key words: religion, fanaticism, neuropsychology, personality, frontal brain areas, functional limits of cognitive processes.

Отримано: 6.10.2015 р.

УДК 159.964.3

В.В. Турбан

СІМЕЙНИЙ КОНФЛІКТ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ У ПРАКТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

В.В. Турбан. *Сімейний конфлікт як предмет дослідження у практичній психології.* У статті описано психологічну природу сімейного конфлікту. Виокремлено типи конфліктів, способи їх попередження та подолання. Сімейний конфлікт розглядається як психологічний феномен, який впливає на соціальну, психологічну й фізичну сторони розвитку всіх членів сім'ї. Сімейні конфлікти розглядаються, як протиборство між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів. Сімейні стосунки формуються здебільшого на основі досвіду батьківської сім'ї кожного з подружжя, і надзвичайно рідко – на основі зрілих уявлень і реалістичних побажань кожного з партнерів. Чим точніше визначені істотні елементи конфлікту, тим легше знайти засоби для ефективного його подолання. Послідовна, продумана поведінка, частіше за все, спрямована на подолання конфлікту загалом. Також, окремо виділяється мозаїчний конфлікт і форми його подолання.

Ключові слова: конфлікт, сімейний конфлікт, типи конфліктів, класифікація конфліктів, попередження конфліктів, подолання конфліктів, мозаїчність конфлікту.

В.В. Турбан. *Семейный конфликт как предмет исследования в практической психологии.* В статье описано психологическую природу семейного конфликта. Выделены типы семейных конфликтов, способы их предупреждения и преодоления. Семейный конфликт рассматривается как психологический феномен, который влияет на социальную, психологическую и физическую стороны развития всех членов семьи. Семейные конфликты рас-